

докторка історичних наук, професорка, провідна наукова співробітниця,
відділ історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), matio@ukr.net

РОЛЬ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ У ЗАПОЧАТКУВАННІ УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН (1918–1921 рр.)

Висвітлюються основні напрями діяльності болгарського дипломатичного представництва в Українській Державі та посольства Української Держави/Української Народної Республіки в Болгарському царстві. Реконструються події, пов'язані зі встановленням і розвитком українсько-болгарських дипломатичних відносин у 1918–1921 рр., з'ясовується роль перших представників Болгарії в Україні та України – у Болгарії (І.Шишманова й О.Шульгина) при реалізації міждержавних домовленостей, викладених у Брестському мирному договорі, обстоюванні державних інтересів та захисті прав громадян своїх країн. Українсько-болгарські зносини в період між зимою 1918 та літом 1921 рр. розглядаються як вдала спроба встановлення міждержавних відносин відповідно до норм міжнародного права. Дипломатичні представники обох країн отримали свої повноваження згідно з Брестським мирним договором. Обрання такого типу дипломатичного представництва, як посольство, також свідчило про взаємну повагу між двома державами. Близькими були й завдання дипломатичних представництв, з очевидно більш вираженим економічним інтересом із болгарського боку та політичним – з українського. Вітчизняне представництво докладало максимальних зусиль у справі інформування болгарського суспільства про українську національну ідею та боротьбу України за державну незалежність. Посольства обох країн припинили свою діяльність через не залежні від них обставини, однак заклали підвалини українсько-болгарських міждержавних відносин.

Ключові слова: Українська Держава, Болгарське царство, Шульгин, Шишманов, українсько-болгарські дипломатичні відносини.

Початок українсько-болгарських міждержавних відносин у ХХ ст. пов'язаний із підписаним 27 січня (9 лютого) 1918 р. у Бресті делегацією УНР мирним договором із представниками країн Четверного союзу (в тому числі – з Болгарським царством), який, зокрема, передбачав негайне встановлення дипломатичних і консульських зносин (ст.ІV), звільнення військовополонених (ст.VI), започаткування товарообміну (ст.VII)¹, та додатковими договорами з кожною державою окремо. Підписана 12 лютого 1918 р. українсько-болгарська угода вноормувала публічні та приватно-правові відносини між країнами, питання про амністію, визначала статус захоплених ворожою стороною морських суден.

Хід переговорів і значення підписаних договорів, як й історія становлення українсько-болгарських дипломатичних відносин у 1918–1921 рр.,

¹ Текст мирного договору, підписаного у Бресті представниками Української Народної Республіки та Центральних Держав // Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): Док. і мат. – К., 2010. – С.84–87.

знайшли належне висвітлення в українській історіографії. Спеціально досліджувала цю проблему В.Павленко, котра вказала на здійснення посольством на чолі з О.Шульгиним та його наступниками допомоги українським біженцям і військовополоненим, захист українських громадян у Болгарії, зауважила спроби налагодження українсько-болгарських торговельних зносин болгарським послом в Українській Державі І.Шишмановим, висвітлила його контакти з українськими кооперативними товариствами, опікування болгарськими громадянами та сприяння поверненню їх додому². Різні аспекти актуалізованої В.Павленко проблеми розглядали згодом інші українські й болгарські фахівці³. Дослідження переважно базувалися на виявлених в архівах України джерелах. Неодноразово привертала увагу вітчизняних істориків біографія О.Шульгина⁴, однак болгарський період його діяльності висвітлено дуже стисло. У 2017 р. зусиллями посольства України в Болгарії у співпраці з болгарськими й українськими фахівцями (І.Дацків, І.Манасієва, І.Матяш та ін.) побачило світ ювілейне число журналу «Європа-2001»⁵, в якому, зокрема, розглядалася діяльність дипломатичних представництв.

Важливим джерелом до реконструкції українсько-болгарських дипломатичних відносин у цей період стали спогади І.Шишманова, Д.Дорошенка, Ю.Налисника⁶. Перекладені М.Станчевим мемуари І.Шишманова вможливають реконструкцію діяльності болгарського посольства в Українській Державі та вказують на напрями архівної евристики щодо подальших досліджень. Основний масив документів, які відображають процес становлення українсько-болгарських дипломатичних відносин, зосереджено у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Їх склад охарактеризував А.Папакін⁷. Деякі матеріали, утворені у

² Павленко В. Дипломатична місія Української Народної Республіки (1918–1920 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – №12. – С.18–31; *Її ж.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – К., 1995. – 224 с.; *Її ж.* Іван Шишманов – повноважний посол Болгарії в Україні // Міжнародні зв'язки України. – Вип.19. – К., 2010. – С.59–70.

³ Петренко І.Є. Дипломатична і військово-політична діяльність урядів Української Держави в чорноморському регіоні // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. пр. – Вип.7. – 2013. С.232–240; Попенко О.Я. Встановлення українсько-болгарських міждержавних відносин за доби гетьманату П.Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) // Гуржіївські історичні читання. – Вип.7. – 2014. – С.288–290; Манасієва І. Болгарія та Українська Народна Республіка на Брест-Литовській мирній конференції: відстоювання національних інтересів // Дриновський збірник. – Т.4. – 2011. – С.230–238; Власенко В.М. Візит Костя Мацієвича до Болгарії навесні 1921 р. // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: Зб. мат. III Всеукр. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (Суми, 17 квітня 2015 р.). – Ч.1. – Суми, 2015. – С.3–7.

⁴ Див.: Матвієнко В. Перший глава зовнішньополітичного відомства Української Народної Республіки // Дипломатична і консульська служба у вимірі особистості. – К., 2016. – С.6–19; Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці / Упор. В.Піскун. – К., 2016. – 432 с.

⁵ Див.: Європа-2001. – 2017. – №3/4. – Год XXIV. – Бр.142.

⁶ Шишманов в Україні – «Щоденник» 1879–1927. URL: <http://www.ukrpressbg.com/his-ukrDnevnik-Shishmanov1918.html>; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – К., 2007. – 630 с.; Налисник Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії (спогад з-перед 20-ти років) // Дипломатія УНР і Української Держави в документах та спогадах сучасників: У 2 т. / Упор. і передм. І.М.Гнатюшина, О.С.Кучерука, О.О.Мавріна; вступ. слово В.С.Огризка. – Т.2. – К., 2008. – С.252–259.

⁷ Папакін А. Українські архівні документи з історії українсько-болгарських дипломатичних стосунків 1918–1920 рр. // Славистична збірка: Збірка статей за матеріалами Перших

процесі діяльності МЗС Української Держави та українського посольства в Болгарії, опубліковано у збірниках документів⁸. Інформація, що міститься у фондах вітчизняних і зарубіжних архівосховищ, засвідчує перспективи подальших досліджень. Інтерес становить, зокрема, досі не виявлений текст ноти, яку О.Шульгин передав у Софії представникам Антанти, та документи про діяльність українського посольства в Болгарії, що відклалися в архівах цієї країни.

Завдання статті полягає у відтворенні основних напрямів діяльності болгарського дипломатичного представництва в Українській Державі й посольства Української Держави/Української Народної Республіки в Болгарському царстві та реконструкції подій, пов'язаних зі встановленням і розвитком українсько-болгарських дипломатичних відносин у 1918–1921 рр., а також у з'ясуванні ролі перших представників Болгарії в Україні та України в Болгарії (І.Шишманова й О.Шульгина) в реалізації міждержавних домовленостей, викладених у Брестському мирному договорі, обстоюванні державних інтересів та захисті прав громадян своїх країн.

Посольство Болгарського царства в Українській Державі

Болгарське представництво в Українській Народній Республіці було засноване за періоду Центральної Ради, уже після приїзду до Києва офіційних репрезентантів Німеччини (А. Мумма фон Шварценштайна) та Австро-Угорщини (В. Принцига фон Гервальта). Очолив посольство Болгарського царства в ранзі повноважного міністра⁹ літературознавець, фольклорист, етнограф, дослідник українсько-болгарських літературних зв'язків, один із засновників Софійського університету та колишній міністр освіти Болгарії (1903–1907 рр.), вихованець і зять М.Драгоманова – професор Іван Шишманов (1862–1928 рр.). Його завдання полягали у встановленні українсько-болгарських політичних і торговельних зносин, налагодженні поставок до Болгарії продовольства, захисті прав та інтересів болгарських підданих в Україні, допомозі біженцям і військовополоненим¹⁰.

Болгарський посол їхав до Києва «з великою охотою». За характеристикою Д.Дорошенка, «це був щирий друг України, котрий справу національного українського відродження і відбудови української державності приймав так близько до серця, як і свою болгарську справу»¹¹. Однією з «найясніших постатей, яких довелося зустрічати», уважав професора І.Шишманова український посол у Туреччині О.Лотоцький, зауважуючи, що його призначення на

Міжнародних наукових Соханівських читань (м. Київ, 18 листопада 2014 р.) / За ред. Д.Гордієнка, В.Корнієнка. – Вип.1. – К., 2015. – С.31–38.

⁸ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали. – К., 2010. – 592 с.; Дипломатія УНР і Української Держави в документах та спогадах сучасників. – К., 2008. – Т.1. – 369 с.; Т.2. – 379 с.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.120. – Арк.7.

¹⁰ Див.: Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – С.15.

¹¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – С.276.

дипломатичну посаду відбулося «не без огляду на його зв'язки з українством та через те саме і прийнятий тут з надзвичайною повагою й сердечністю»¹². Тісні зв'язки офіційний представник Болгарського царства мав і з українськими науковими організаціями як дійсний член Наукового товариства імені Шевченка¹³. Відрядження до української столиці мало для нього особисте значення: тут мешкала найближча родичка – мати дружини. Після смерті М. Драгоманова 1895 р. Людмила Михайлівна Кучинська (Драгоманова) повернулася на Батьківщину.

І. Шишманов виїхав 21 квітня 1918 р. до місця призначення з Софії через Відень, де перебував упродовж тижня – з 22 по 28 квітня. Потрапив до Києва вже після гетьманського перевороту, 1 травня 1918 р. На залізничному вокзалі його ніхто не зустрів. Болгарський дипломат вирішив не очікувати представника українського зовнішньополітичного відомства, а просити сприяння німецької адміністрації, знаючи про її необмежені в той час повноваження й фактичне господарювання в українській столиці. З'ясувавши адресу консульського представництва Німеччини, він вирушив на вул. Банківську, 2, до генерального консула Е. Тілля. І. Шишманов знайшов тут сприяння щодо пошуків приміщення для посольства. Із запропонованих українською та німецькою комендатурою готелів і приватних квартир обрали спершу готель «Франсуа» (вул. Фундуклеївська, 17), неподалік від будівлі МЗС Української Держави, у діловому центрі міста. Тут, у цьому готелі, працювали й українські державні органи, зокрема Морське міністерство.

Виконувати свої безпосередні обов'язки болгарський посол розпочав ще до вручення вірчих грамот. Очікуючи визначення дати офіційної аудієнції з цією метою, наступного дня після приїзду І. Шишманов здійснив перші візити до представників Німеччини й Австро-Угорщини. Знайомство з дипломатичним корпусом він розпочав із відвідання німецького посла А. Мумма у його резиденції в «Паласт-Отелі». Під час бесіди той повідомив, що П. Скоропадський визнав Брестський мирний договір, тож німецька сторона вважає за необхідне стежити за розвитком подій і залишатися нейтральною. З австрійським послом В. Принцигом та консулом Р. фон Гофінгером наступного дня обговорили новий склад уряду Української Держави та проблему зручнішого розташування болгарського посольства. І. Шишманову дали пораду звернутися по допомогу в пошуках приміщення до «всесильного» генерала В. Гренера, начальника штабу командувача німецьких військ в Україні генерал-фельдмаршала Г. фон Айхгорна¹⁴.

Окрім офіційних візитів, І. Шишманов мав спілкування з місцевими колегами. Автор праці про національного героя Болгарії Христо Ботева, тісно пов'язаного з Одещиною, професор Є. Волков відвідав І. Шишманова, прагнучи обговорити свій намір потрапити до складу посольства Української Держави в Болгарії. Побував у нього і звільнений із МЗС колишній

¹² Лотоцький О. В Царгороді. – Варшава, 1939. – С.122.

¹³ Там само. – С.123.

¹⁴ Див.: Шишманов в Україні – «Щоденник» 1879–1927 [Електронний ресурс]: <http://www.ukrpressbg.com/his-ukrDnevnik-Shishmanov1918.html>

віце-консул у Софії Б.Чемерзін. Ділився своїми скорботами: втратив дружину та бідував після звільнення¹⁵.

7 травня 1918 р., скориставшись порадою австрійських колеґ, І.Шишманов разом із полковником Хітровим, Д.Івановим та керівником дирекції з питань продовольства Командировим, котрі щойно прибули з Одеси, відвідав генерала В.Гренера в його «прекрасному палаці» на вул. Катерининській (нині – Липська), 9. Начальник німецького штабу, «гарний статечний чоловік, років 45–48», невимушено розповідав про свою зустріч із царем Болгарії та жорстко критикував уряд Центральної Ради («ніхто не має уяви й поняття про механізми управління», «ідеологи не бажають визнавати свої помилки»), висловлював сподівання на успіх гетьманського правління («до нинішнього уряду, вочевидь, увійшли добрі й дисципліновані люди»), зрештою в разі потреби запропонував звертатися до нього щодо пошуку житла в Києві¹⁶. Невдовзі болгарський посол за сприяння німецького генерала перемістився до готелю «Континенталь» на вул. Миколаївській (нині – Архітектора Городецького), 5, де мешкали також деякі представники Німеччини й Австро-Угорщини, зокрема радник німецького посла Г. фон Берхем.

8 травня 1918 р. І.Шишманова прийняв міністр закордонних справ М.Василенко. На звернення посла щодо аудієнції жодних зволікань не було. Під час розмови болгарський представник наголосив на тому, що має лише «спеціальну місію», подібну до місії посла А.Мумма, і висловив прохання про організацію зустрічі з прем'єром Ф.Лизогубом, міністрами продовольства (Ю.Соколовський) та юстиції (М.Чубинський). М.Василенко засвідчив готовність до найширшої співпраці з Болгарією, наголосив на потребі культурного зближення й розширення контактів у сферах науки та мистецтва. Зауваживши в позиції М.Василенка схильність до «федерації з Великоросією», болгарський представник чітко окреслив думку своєї країни: «Ми стоїмо на засадах самостійної України і нехай майбутнє вирішить, з ким Україні крокувати далі»¹⁷.

Під час нових зустрічей із німцями (бароном А.Муммом, радником Г.Берхемом, консулом Е.Тіллем, представниками економічної комісії доктором К.Мельхіором і головним економічним радником посольств О.Відфельдом) І.Шишманов намагався детально розповісти їм про важку продовольчу кризу в Болгарії, оскільки чітко усвідомлював, що успіх переговорів із цього питання з українським урядом безпосередньо залежав від німецької адміністрації. Практичний аспект перемовин він спробував реалізувати, передавши послові А.Мумму зміст телеграми прем'єра Болгарії В.Радославова щодо прохання відправки у Софію до 10 червня зерна однією (50 тис. т) або двома (по 25 тис. т кожна) партіями. Поспілкуватися щодо вирішення поставленого прем'єром завдання з австрійським послом В.Принцигом йому не вдалося, оскільки того відкликали. Однак удалося зустрітися з міністром продовольства Української Держави Ю.Соколовським і дізнатися, що

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

«німці та австрійці вивезли 1047 вагонів продуктів харчування», а «до кінця травня відправлять ще 10 млн пудів»¹⁸. Реальної перспективи товарообміну під час зустрічі з українським міністром визначити не вдалося. Невдовзі німецька сторона поінформувала про своє рішення щодо запиту болгарського прем'єра. Економічна комісія пропонувала надати Болгарії до 10 червня 50 тис. т збіжжя або одну партію (25 тис. т) до кінця травня, а наступну (теж 25 тис. т) – до 10 червня. Обмеження в кількості вагонів (не більше 75–100) пояснювалося «невиконанням Україною своїх зобов'язань», яка нібито не відправила обумовленої кількості продовольства. Збільшення поставок до 8–11,5 тис. т очікувалося у зв'язку з виявленням на Кримському півострові й Таврії запасів зерна.

У цей час у родині трапилося непоправне горе – пішла з життя Л.Кучинська (Драгоманова). На відспівуванні покійної в Маріїнсько-Благовіщенській церкві був присутній міністр закордонних справ М.Василенко, інші офіційні особи. Від П.Скоропадського передали вінок із написом «Удові М.П.Драгоманова від гетьмана всієї України».

Уперше зі П.Скоропадським І.Шишманов зустрівся неофіційно під час відкриття 19 травня 1918 р. на вул. Пушкінській, 1 Українського клубу за участі представників Німеччини й Австро-Угорщини. Під час урочистостей він отримав від гетьмана запрошення на обід.

Зустріч відбулася наступного дня у саду гетьманського палацу на вул. Інститутській, 40. Тут, як зазначав Д.Дорошенко, «дуже багато часу йшло на прийоми чужоземних представників і дипломатів [...] навіть сніданки і обіди не були часом відпочинку, бо крім найближчого оточення гетьмана в них завжди брали участь запрошені сторонні особи, – міністри, дипломати, члени делегацій, щоб гетьман мав більше часу поговорити з ними ще й під час столу»¹⁹. В обіді за участі І.Шишманова взяли участь 30 осіб. Найпочесніші за дипломатичним протоколом місця за столом отримали австрійський посол, якого посадили праворуч, та І.Шишманов – ліворуч від гетьмана. Під час розмови посол зауважив, що П.Скоропадський дуже цікавиться болгарами. Для більш тривалої аудієнції й розмови про можливість зближення України та Болгарії гетьман пообіцяв його запросити згодом. Чекати запрошення довелося майже місяць.

Місію іноземних дипломатів І.Шишманов убачав у підтримці гетьмана та його планів побудови самостійної держави. Знайомство з новим керівником зовнішньополітичного відомства України Д.Дорошенко розпочалося з того, що І.Шишманов повідомив йому про телеграму прем'єра Болгарії стосовно доручення посольствам у Відні й Берліні вручити вербальну ноту на предмет того, що «Болгарія не може симпатизувати передачі всієї Бессарабії Румунії» та поінформувати про це український уряд. Від імені Української Держави також готувалася відповідна нота, щодо змісту якої І.Шишманов порадив урахувати позицію Німеччини й шукати компромісу.

¹⁸ Там само.

¹⁹ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т.2. – К., 2002. – С.55.

Удалося поговорити під час зустрічі про питання ратифікації Брестського мирного договору, обмін полоненими, підготовку поштової конвенції, проблеми колоністів та обміркувати кандидатуру на очільника посольства Української Держави в Болгарії. Прем'єр Ф.Лизогуб рекомендував на цю посаду колишнього губернатора Полтавщини болгарина Р.Моллова, котрий не знав української мови, але володів болгарською, кілька разів їздив до Болгарії й зустрічався з царем цієї країни. Така кандидатура не імпонувала І.Шишманову. Він уважав, що українським послом мав би бути обов'язково українець. Ця офіційно висловлена думка дала підстави Д.Дорошенку вважати її позицією болгарського монарха. Як згадував він згодом, «болгарський цар Фердинанд, що дуже близько приймав до серця справи Української Держави й дуже тішився з факту її постання, конче хотів, щоб послом до Софії було призначено не якогось колишнього російського достойника, а українського національного діяча»²⁰. Прийнятими кандидатами на посаду очільника українського посольства у Софії І.Шишманов назвав М.Ґалагана, котрий мав контакти зі С.Драгомановим і вже встиг отримати дипломатичний досвід на чолі офіційної делегації УНР для переговорів з Південно-Східним Союзом, що об'єднував автономні утворення Кубані та Області Війська Донського, про утворення загальноросійського федеративного уряду²¹ та як «перший посланник незалежної України в Румунії»²², або ректора Київського українського народного університету та заступника голови Українського клубу проф. І.Ганицького. Д.Дорошенко обіцяв представити І.Шишманову узгоджену кандидатуру.

Болгарському послові довелося долучитися й до обговорення питання автокефалії в Україні. Як «почесний українець» (за визначенням графа Й.Форґача) І.Шишманов брав участь у підготовці створення Української автокефальної церкви, спілкувався щодо цієї проблеми з державними діячами. Добре враження на І.Шишманова справив міністр сповідань проф. В.Зеньковський («тактичний, розумний, психолог») ²³. Його діяльності впродовж нетривалого перебування на посаді було притаманне прагнення до реалізації реформ (він створив учений комітет при міністерстві, підтримав реформування Київської духовної академії, ініціював переклади Святого Письма та богослужбових текстів українською мовою), обстоювання широкої автономії православної церкви в Україні, хоч без підтримки ідеї автокефалії²⁴. Зокрема під час обговорення рішення щодо виборів українського Синоду, відокремленого від російського, вони дійшли спільної думки, що це відкриє шлях до автокефалії.

Схвальну думку з цього питання І.Шишманов почув від міністра закордонних справ Д.Дорошенка, коли представляв йому 1 червня консула

²⁰ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – С.270.

²¹ Див.: *Веденєв Д.* Нащадок славного роду: дипломат Микола Галаган // Україна дипломатична: Науковий щорічник. – Вип.ІV. – К., 2004. – С.674.

²² *Галаган М.* З моїх споминів. – Л., 1930. – Ч.ІІІ. – С.171; Ч.ІV. – С.18.

²³ Див.: *Шишманов в Україні – «Щоденник» 1879–1927.*

²⁴ *Ульяновський В.В.* В.Зеньковський // Енциклопедія сучасної України. – Т.10: З – Зор. – К., 2010. – С.555.

Болгарії в Одесі П.Нейкова. Той приїхав до Києва пізніше за інших, оскільки не бажав працювати в Україні та прийняв призначення під тиском прем'єр-міністра Болгарії. Тоді у зв'язку з відхиленням кандидатури І.Ганицького через його необережні висловлювання щодо гетьмана, загострилося питання про призначення посла Української Держави в Болгарії. Єдиним претендентом на цю посаду залишався Р.Моллов. Роздобута інформація про нього не давала підстав для позитивного вирішення питання: «Моллов родом із Слівена, там народився, 11-річним переселився до Росії і виховувався у російського полковника. Одружився із заможною росіячкою. Зав'язав тісні стосунки з тогочасною владою, приблизився до царського режиму та реакції. В Одесі був прокурором судової палати. Потім став губернатором в Полтаві, а відтак – помічником міністра внутрішніх справ. Знає болгарську, але з 1913 р. ненавидить офіційну Болгарію і вороже ставиться до її нинішньої політики. Має брата в Болгарії – лікар і офіцер. Зрозуміло, що нічого українського в нього немає»²⁵.

І.Шишманов був категорично проти призначення Р.Моллова представником Української Держави в Болгарії. Д.Дорошенко запитав про його думку щодо М.Славинського – редактора «Украинского вестника», «Вестника Европы», приятеля Лесі Українки. Отримавши позитивну відповідь, висловився за направлення того до Софії, однак попросив поки що не повідомляти про це рішення керівництву в Болгарії. Невдовзі виявилось, що ця пересторога не була зайвою – М.Славинський відмовився від посади. І.Шишманов пропонував ще Ф.Шульгу, М.Міхновського, але й ці кандидатури з різних причин було відхилено. Проте одесита Ф.Шульгу до складу посольства Української Держави таки включили, а згодом йому довелося деякий час навіть керувати дипустановою.

Через день після представлення міністрові закордонних справ консула П.Нейкова посол представив його гетьманові. Особливе зацікавлення під час зустрічі П.Скоропадський виявив до питання автокефалії церкви з погляду значення для політичної розбудови України. Розповів послу про намір створення Академії наук, у діяльності якої пріоритетне місце мало б питання мови, очищення її від полонізмів і галицизмів.

Питання науки, освіти й культури, попри політико-економічні пріоритети в діяльності посла, були близькими, цікавими для І.Шишманова. Він невідкладно інформував болгарського міністра освіти П.Пешева про одне з перших рішень М.Василенка на посаді міністра освіти після залишення ним зовнішньополітичного відомства – запровадження відзначення св. Кирила й Мефодія як загальношкільного свята – і передав у зв'язку з цим вітальну телеграму українському міністрові. Разом із М.Василенком, заступником міністра освіти П.Холодним та ректором Київського українського народного університету І.Ганицьким І.Шишманов узяв участь у врученні атестатів випусникам 2-ї Київської української гімназії імені Кирило-Мефодіївського

²⁵ Див.: Шишманов в Україні – «Щоденник» 1879–1927.

братства²⁶. Саме з цієї гімназії у січні 1918 р. у бій під Крутами пішли юнаки, отримувати атестат яким разом з іншими однокласниками не довелося. Для побудови пам'ятника героям Крут призначалися кошти, котрі планувалося одержати від демонстрації фільму «Перший випуск української гімназії», знятого під час урочистостей²⁷. Як зауважував Д.Дорошенко, «болгарський посол [...] одвідував усі важніші національні свята, такі як перший випуск 1-ї української державної гімназії в Києві, відкриття Українського державного університету і т. д.»²⁸.

Про обмін газетами та виданнями між українською й болгарською телеграфними агенціями І.Шишманов домовлявся під час зустрічі з Д.Донцовим, котрий саме очолював Українську телеграфну агенцію. До того часу подібного обміну з іншими країнами встановлено не було, а всі повідомлення підлягали німецькій цензурі.

7 червня прем'єр В.Радославов зобов'язав посла вручити П.Скоропадському вірчу грамоту, аналогічну до переданої 2 червня німецьким послом А.Муммом. Щодо змісту документа й формули звернення до гетьмана І.Шишманов радився з А.Муммом, який розумів, що вручена ним грамота була «надто сухою», і з Д.Дорошенком, котрий пропонував звернутися до П.Скоропадського з використанням слова «ясновельможний». Після консультацій було вирішено, що звернення І.Шишманов виголосить болгарською, текст грамоти теж буде болгарською, а гетьман відповідатиме українською²⁹.

Підготовка до врочистої церемонії відбувалася в умовах поглиблення продовольчої кризи в Болгарії і систематичних нагадувань прем'єра В.Радославова про поновлення звернень до німецького та австро-угорського представників щодо поставок хліба. Натомість А.Мумм і Й.Форгач пропонували звернутися прем'єрові безпосередньо до Берліна й Відня.

Офіційно вірчу грамоту професор І.Шишманов вручив П.Скоропадському 12 червня 1918 р. Процедура відбулася відповідно до виробленого церемоніалу, який передбачав участь почесної варті, урочисту зустріч і протокольне фотографування. Акт вручення вірчої грамоти скерованим для «закріплення приязних відносин між Болгарією і Україною»³⁰ повноважним представником засвідчував визнання офіційною Софією гетьмана як очільника Української Держави.

Текст звернення І.Шишманова наслідував грамоти, вручені німецькими та австро-угорськими представниками: «Пану гетьману Павлу Скоропадському. На виконання отриманого наказу маю честь, пане гетьмане, найпокірніше повідомити Вам, що мій високий уряд уповноважив мене вступити у службові зносини з нинішнім українським урядом. Принагідно, пане гетьмане, висловлюю Вам свою найщирішу повагу.

²⁶ Скальський В. Випускний однокласників героїв Крут: свято з присмаком трагедії [Електронний ресурс]: <http://incognita.day.kiev.ua/vipusnik-odnoklasnikiv-geroyiv-krut-svyato-z-prismakom-tragediyi.html>

²⁷ Там само.

²⁸ Дорошенко Д.І. Історія України 1917–1923 рр. – Т.2. – С.99.

²⁹ Див.: Шишманов в Україні – «Щоденник» 1879–1927.

³⁰ Там само.

Д-р Ів. Шишманов»³¹. Звертаючись до гетьмана, посол використав зворот «ваша світлість» («Durchlaut»). Надалі він застосовуватиметься й у зверненні царя Фердинанда та використовуватиметься в офіційних зносинах представниками Центральних держав поряд із «ваша ясновельможність»³². У своїй промові болгарський посол висловив сподівання на тривалі стосунки з «дорогою, рідною нам, вільною, незалежною Україною»³³.

Вручення вірчої грамоти представником Болгарії зумовлювало потребу прискорення вирішення питання про кандидатуру українського дипломата у Софії. По завершенні церемонії в особистій розмові П.Скоропадський доручив Д.Дорошенкові порадитися з І.Шишмановим щодо цього питання. За кілька днів відбулася зустріч останнього з О.Шульгиним, першим міністром закордонних справ УНР, який дав згоду на призначення у Софію. Болгарський посол зауважив рису, яка стала для нього визначальною в роздумах над кандидатурою українського посла в Болгарії: «Щирий українець»³⁴. За місяць О.Шульгину мало виповнитися 29 років.

Однак після вручення вірчих грамот способи виконання завдання щодо організації товарообміну, попри встановлені дружні стосунки як з українською владою, так і з бароном А.Муммом і графом Й.Форґачем, не спростилися через повну залежність державних органів від німецької адміністрації в Києві. 15 червня віце-президент Української ради продуктів харчування фон Ґреневіц повідомив І.Шишманову про те, що «німецьке верховне командування не може виконати обіцяну доставку пшениці»³⁵. Спроби з'ясувати з А.Муммом причину відмови ні до чого не призвели. Не додало оптимізму і спілкування з питань організації товарообміну з міністром торгу і промисловості С.Гутником. У відповідь на питання, чи може Українська Держава самостійно встановлювати торговельні зносини з іншими державами, І.Шишманов почув від очільника відомства: «Теоретично – так, фактично – ні»³⁶. Тож надалі болгарський посол не порушував питання про підписання торговельної угоди між Болгарією та Україною.

Однак українські кооператори виявляли готовність до співпраці й запропонували поставляти в Болгарію полотно кустарного виробництва, запрошували на з'їзд кооператорів³⁷. Утім такі наміри не знайшли реалізації, як не вдалося І.Шишманову виконати й доручення військового міністерства та МЗС Болгарії щодо купівлі в Миколаївського суднобудівельного заводу 4 контрміноносців, 5 підводних і 12 моторних човнів³⁸. Натомість закупівлю худоби (коней, волів, корів), риби, пшеничного борошна, цукру, масла, хімічних виробів та інших товарів³⁹ посольству вдавалося здійснювати з

³¹ Там само.

³² *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – С.52.

³³ Там само.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

³⁶ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). – С.209.

³⁷ Див.: *Павленко В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – С.16.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само. – С.18.

надлишком. У зв'язку з цим зовнішньополітичне відомство Української Держави зверталось на початку серпня 1918 р. з нотою щодо «надужиття при вивозі матеріалів з України»⁴⁰ та вимогою розслідувати випадки завантаження генералом Кацаровим на пароплав «Болгарія» 2141 коня для вивезення за кордон та завантаження, попри протести митниці, на пароплав «Бори» 434 пудів крему для взуття, 310 пудів сургучу, 124 пудів рицинової олії, 83 пудів олова, 8 пудів лимонної кислоти, 10 310 пудів пенькових канатів, 620 пудів солі, 300 пудів соляної кислоти та 62 пудів двоокису марганцю⁴¹. Очевидно, що такі ноти мали формальний характер, оскільки, зокрема, відряджений для купівлі коней генерал Кацаров був представлений І.Шишмановим німецькому послуви А.Мумму, а його дії – погоджено «відповідно до Берлінського протоколу [...] з німцями і австрійцями»⁴².

26 червня 1918 р. І.Шишманов відвідав гетьмана з іншої причини – задля висловлення співчуття болгарського царя з приводу трагедії, що сталася 6 червня (вибухи військових складів у Звіринькому форті)⁴³. Як наголосив посол, монарх зберіг найкращі спогади про недавні відвідини Києва й тому ця подія для нього особливо чутлива. І.Шишманов передав Ф.Лизогубові листа українською мовою, в якому зазначав: «Страшна біда, яка повергнула столицю України в глибокий смуток, не могла не відгукнутися на болгарському народі. Я маю відомості, що це лихо зустрінете у нас з важким болем. Як невеликий знак глибокого співчуття прошу прийняти 3000 рублів для нещасних жертв катастрофи»⁴⁴. Гетьман подякував від себе особисто й від українського народу за співчуття.

У середині липня 1918 р. І.Шишманов висунув пропозицію щодо встановлення радіозв'язку між Україною й Болгарією. У зверненні з цього приводу до МЗС Української Держави він наголосив, що технічні можливості для цього існують⁴⁵.

Іншою складовою діяльності болгарського посольства була реалізація консульських функцій: захист прав та інтересів громадян Болгарії (в тому числі військовополонених) в Українській Державі. За цим напрямом його помічником став Т.Баламезов, котрий прибув у Київ 10 вересня 1918 р. й обійняв посаду першого секретаря посольства⁴⁶. Щодо розміщення його в готелі «Континенталь» українське МЗС звернулося до коменданта Києва напередодні⁴⁷. Разом із Т.Баламезовим до столиці на посаду військового аташе посольства прибув ротмістр Г.Сархілієв, флігель-ад'ютант болгарського царя⁴⁸. Таким чином, штат посольства складався з керівника (повноважного міністра – І.Шишманова), першого секретаря (Т.Баламезов), представника

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.118. – Арк.5.

⁴¹ Там само.

⁴² Див.: Шишманов в Україні – «Щоденник» 1879–1927.

⁴³ Див.: [Електронний ресурс]: <https://ua.korrespondent.net/journal/1600203-korrespondent-vibuh-stolichnogo-masshtabu-u-1918-roci-cherez-vibuhi-vijskovih-skladiv-u-kievi-bulo-z>

⁴⁴ Болгарский посол у гетмана // Одесский листок. – 1918. – 28 (16) июня.

⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.118. – Арк.3.

⁴⁶ Там само. – Спр.120. – Арк.2.

⁴⁷ Там само. – Арк.1.

⁴⁸ Там само. – Арк.3.

Дирекції продовольства й сільського господарства (Д.Влахов), трьох аташе (Г.Папазов, Г.Димитров, Л.Георгієв), бухгалтера (Д.Відінлієв), охоронця (К.Колев)⁴⁹. Усі співробітники посольства отримали «охоронні листи», в яких містився наказ військовим, цивільним і залізничним установам не чинити перепон власникам таких документів і вживати заходів для допомоги в їхній діяльності.

У справі біженців і військовополонених І.Шишманов співпрацював із Болгарським Червоним Хрестом, через який болгари, котрі проживали в Києві, передали кошти для допомоги полоненим⁵⁰. Зусиллями посла у жовтні 1918 р. було організовано перевезення до Болгарії українським судном «Свфрат» звільнених болгар (200–300 осіб). Назад він вирушив з українцями на борту⁵¹. Труднощі організації цього рейсу полягали в тому, що спершу його скасували через вимогу болгарської влади розрахуватися за утримання військовополонених-українців⁵². У цей час у І.Шишманова склалися дружні стосунки з послом Фінляндії в Українській Державі проф. Г.Гумерусом, вони часто «вели тривалі розмови, під час яких обмінювалися досвідом і думками про сучасне становище та про майбутнє»⁵³.

Не залишав без уваги посол і порушення прав співвітчизників, котрі потрапляли під арешти й обшуки, звертався з вербальними нотами до зовнішньополітичного відомства з протестами і проханнями про допомогу. Посольство готувало відповіді на запити з Болгарії щодо болгарських громадян, які проживали в Олександрійському, Бердянському повітах, Києві та Одесі. Напередодні зречення гетьмана П.Скоропадського І.Шишманову довелося звернутися з вербальною нотою й щодо повернення двох переданих посольству німецьким військовим командуванням телефонних апаратів, знятих у приміщенні посольства⁵⁴. Міністерство пошт і телеграфів помилку швидко виправило.

Свою діяльність посол продовжив і після приходу до влади Директорії. На початку лютого 1919 р. він залишив захоплений більшовиками Київ і виїхав до Вінниці, а звідти через Одесу 26 березня прибув у Софію, де і склав свої повноваження посла Болгарії в Україні.

Українське дипломатичне представництво у Софії

У цей час українське посольство у Софії функціонувало вже без О.Шульгина, який на початку січня 1919 р. виїхав до Стамбула, а звідти – у Париж як член української делегації на мирних переговорах. Керівництво

⁴⁹ Там само. – Арк.7. Див. також: *Павленко В.* Іван Шишманов – повноважний посол Болгарії в Україні. – С.61.

⁵⁰ Див.: *Павленко В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – С.19.

⁵¹ *Власенко В.* Перша хвиля міжвоєнної української еміграції до Болгарії // *Българска украинистика.* – Брой 3. – 2013. – С.181.

⁵² *Отменённый рейс* // *Одесские новости.* – 1918. – 16 (3) октября. – С.4.

⁵³ *Гуммерус Г.* Україна в переломні часи: Шість місяців на чолі посольства у Києві / Пер. із фін., ком. та передм. Й.Ремі, В.Пилипенка. – К., 2004. – С.73.

⁵⁴ ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.120. – Арк.20.

дипломатичним представництвом він передав Ф.Шульзі в ранзі повіреного у справах. Становище українського посольства в умовах поразки Болгарії в Першій світовій війні та втрати нею частини території було невизначеним. Робота, як зазначав Ю.Налисник, «цілком завмерла»⁵⁵.

Перші кроки до початку діяльності було зроблено 21 червня 1918 р. з ухваленням постанови уряду «Про тимчасові дипломатичні представництва Української Держави та асигнування коштів на їх утримання», згідно з якою представництва створювалися у країнах-підписантах Брестського мирного договору. На утримання тимчасового представництва в Болгарії виділялося 245 600 крб⁵⁶, планувалося також відкрити консульства. Претендентом на посаду консула в Болгарії спеціальна комісія МЗС Української Держави рекомендувала О.Нечаївського⁵⁷.

Червнева постанова не мала реалізації, а вже в липні 1918 р. в Болгарії було створено посольство 1-го розряду та призначено на посаду посла в ранзі надзвичайного посланника й уповноваженого міністра при королівському болгарському урядові та при його величності королеві Болгарії О.Шульгина. «Видатні здібності пана Олександра Шульгина, – зазначалося у вірчій грамоті, – і його непохитна відданість інтересам Держави Української суть для мене запорукою того, що він успішно виконає надане йому відповідальне доручення в справі скріплення приязних взаємин України з Болгарією»⁵⁸. Звернення до міністра закордонних справ щодо призначення «в законному порядку» О.Шульгина було датоване 15 липня – днем обміну ратифікаційними грамотами між Україною й Болгарією у Відні.

До того часу завершилося формування штату посольства. На посаду радника отримав призначення рекомендований І.Шишмановим Ф.Шульга – член української громади в Одесі, колишній секретар Одеської управи, власник друкарні, претендент на посаду міністра харчових справ і заступника міністра внутрішніх справ⁵⁹. Старшими канцелярськими урядовцями стали Д.Шелудько та П.Сікора. Останній мав достатній досвід у сфері організації діловодства, оскільки впродовж грудня 1917 – квітня 1918 рр. працював на посаді віце-директора канцелярії в Міністерстві внутрішніх справ УНР⁶⁰. Посади молодших канцелярських урядовців обійняли Ю.Налисник та М.Лаврик, «відповідального за військовий набір» – Ю.Вільчинський⁶¹. Українець румунського походження І.Додул, «що вмів трохи по-французьки та по-болгарськи»⁶², перейшов на посаду драгомана з посади урядовця з особливих доручень при департаменті МЗС Української Держави. Людиною

⁵⁵ Налисник Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії... – С.254.

⁵⁶ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). – С.164.

⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.24. – Арк.26.

⁵⁸ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). – С.205.

⁵⁹ Див.: Старовойтенко І. Листи Федора Шульги до Євгена Чикаленка // Пам'ятки. – Т.13. – 2012. – С.141.

⁶⁰ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.183. – Арк.205.

⁶¹ Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.22. – Арк.2.

⁶² Налисник Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії... – С.253.

«одиногою з-поміж членів посольства на властивому місці» Ю.Налисник називав саме О.Шульгина⁶³. Характеризуючи згодом персональний склад посольства, Ф.Шульга найбільшу недовіру висловлював секретареві В.Драгомирецькому, вважаючи його провокатором та антиукраїнцем, указував на колишню відданість військовому генерал-губернаторові Галичини графові Г.Бобринському під час окупації Галичини та Буковини в 1914–1916 рр. у «справі нищення всього національного»⁶⁴. Військовим аташе, відповідно до окремої постанови, було призначено «трохи зукраїнізованого царського генерала» Б.Бобровського⁶⁵.

До Болгарії посольство вирушило через Відень, де зупинилося 18 липня. 23 липня О.Шульгин разом із В.Драгомирецьким, Д.Шелудьком та І.Додулом узяв участь в урочистому прийнятті. Посол Української Держави в Австро-Угорщині В.Липинський провів його у залі готелю «Брістоль» на честь посольства Болгарії у Відні з нагоди підписання ратифікаційних грамот із відповідними промовами і тостами за здоров'я гетьмана П.Скоропадського⁶⁶.

До Софії посольство Української Держави в Болгарії прибуло 28 липня 1918 р. На вокзалі українських посланців зустрічали представники царя Фердинанда I, міністра закордонних справ та громадськості. Не мали співробітники українського посольства і проблем із розташуванням: спершу вони поселилися в готелі «Болгарія», згодом – у будинку на вул. Царя Крума II⁶⁷.

Очікуючи офіційної аудієнції для вручення вірчих грамот, О.Шульгин, як і його візаві в Києві, розпочав знайомство з представниками дипломатичного корпусу. Перші візити він зробив упродовж 8–13 серпня посланникові Німеччини графові Оберндорфу, австро-угорському представникові графові Черніну, турецькому – Сефа-бею та прийняв їх у себе⁶⁸. Такі дії сприяли його швидкій адаптації на місці призначення. Його відразу почали запрошувати разом з іншими іноземними представниками на врочисті заходи: служби на честь вступу на престол царя Фердинанда та дня народження австро-угорського імператора Карла I; відкриття виставки творів німецьких художників та ін. Вручення О.Шульгиним вірчої грамоти цареві Болгарії Фердинандові I відкладалося через відсутність монарха у Софії.

Із поверненням царя «височайший» прийом українського посла було призначено на 7 вересня. Вручення акредитаційних грамот відбулося в урочистій атмосфері. За присутності царевича Бориса, прем'єр-міністра та представників болгарського політикуму Фердинанд I передав від себе й усього болгарського народу найсердечніші вітання гетьманові та всьому українському народові, висловивши задоволення вітати «першого українського міністра при своєму дворі»⁶⁹.

⁶³ Там само. – С.164.

⁶⁴ Старовойтенко І. Листи Федора Шульги до Євгена Чикаленка. – С.150.

⁶⁵ Налисник Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії... – С.253.

⁶⁶ ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.106. – Арк.40–41.

⁶⁷ Налисник Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії... – С.212.

⁶⁸ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). – С.207.

⁶⁹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т.2. – С.98.

Ключове завдання посольства полягало у представництві інтересів Української Держави та правдивому інформуванні переважно рософільського болгарського суспільства про боротьбу українців за державну незалежність та національну самостійність.

До призначення в Болгарію консулів на посольство покладалося й виконання консульських обов'язків⁷⁰. Шукаючи допомоги та захисту своїх інтересів, до установи щодня зверталися українці з метою отримання й візування паспортів, прийняття у громадянство, сприяння військовополоненим. Питаннями реєстрації та видачею паспортів займався старший урядовець П.Сікора. Інтенсивно велося листування українською, болгарською, французькою та німецькою мовами. О.Шульгин розпочав переговори з офіційними представниками влади щодо підписання угоди про торгівлю між Українською Державою й Болгарією. Товарами, які користувалися б попитом в Україні, він уважав тютюн, дубильні речовини, потрібні для шкіряних заводів, вугілля, нафту. Натомість до Болгарії пропонував доставляти цукор, деякі хімікати, вироблену шкіру, «мануфактуру», деревину тощо⁷¹. У Софії ці питання обговорювалися з прем'єр-міністром Александром Малиновим. У листі міністрові закордонних справ Української Держави Д.Дорошенкові посол наголошував на необхідності переконати І.Шишманова після невдалої розмови з С.Гутником повернутися до підготовки відповідної угоди⁷².

Ще один напрям консульських дій посольства становила опіка над військовополоненими, біженцями, допомога в поверненні на Батьківщину, матеріальне сприяння співвітчизникам. Посольству вдалося досягти згоди з болгарським урядом щодо надання рівних прав біженцям із Росії й України⁷³. Виходячи з того, що до «компетенції консульського інституту входять, між іншим, і обов'язки торгівлі, мореплавства, промисловості, взагалі економіки», він рекомендував не призначати українського торговельного агента в Болгарію й доручив ці функції радникові посольства Ф.Шульзі⁷⁴. Утім намір створити консульство у Софії та віце-консульство у Варні фігурував ще у законі від 5 листопада 1918 р. «Про скасування закону від 4 липня 1918 р. “Про заснування генеральних консульств і консульських установ за кордоном” та про встановлення нових штатів консульських установ Української Держави»⁷⁵.

На початку вересня 1918 р. було створено спеціальну комісію у справах репатріації військовополонених-українців у складі співробітників посольства (О.Шульгин, Ф.Шульга, В.Драгомирецький, П.Сікора), представника військового міністерства капітана Балтова, начальника Софійської інспекції у справах військовополонених Іванова та секретаря Бюро у справах військовополонених при болгарській армії. За зверненням комісії до органів

⁷⁰ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). – С.210.

⁷¹ Там само.

⁷² Там само.

⁷³ Див.: Павленко В.В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – С.25–41.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). – С.172.

влади Болгарії, в якому висвітлювалися незадовільний стан забезпечення військовополонених одягом і харчами, важкі умови їхньої праці, знущання над ними наглядців, антисанітарний стан бараків тощо, було вжито заходів щодо покращення умов утримання військовополонених⁷⁶.

Ситуація змінилася після зречення від престолу царя Фердинанда й вимушеного підписання Болгарією 29 вересня 1918 р. перемир'я з країнами Антанти. Навколо українського посольства почали формуватися чутки про відкликання О.Шульгина⁷⁷. Ішлося про те, що Сполучені Штати Америки, обіцяючи визнання Української Держави й установавання дипломатичних стосунків, хотіли бачити послом у Вашингтоні саме його⁷⁸, а не «дипломата московської школи» І.Коростовця. Повідомлення про призначення вже було опубліковано в «Державному вістнику» разом з оголошенням про призначення на посаду радника Ю.Антоновича та на посади секретарів Ю.Гасенка й М.Шумицького. Проте О.Шульгин продовжував працювати та надсилати інформацію до Києва.

О.Шульгину вдалося, зокрема, досягнути домовленості з болгарським урядом про евакуацію військовополонених-українців із Болгарії. Із цією метою з Одеси у Варну споряджали потяг, здатний вивезти на Батьківщину 2 тис. осіб⁷⁹. Водночас він розпочав наполегливі пошуки шляхів порозуміння з країнами Антанти. На той час поразка Німеччини у війні була вже очевидною. «Зараз маю піти до посла Американських Сполучених Штатів. Наша орієнтація попередня стратила свою силу, – писав він Д.Дорошенкові. – Треба обов'язково їхати до Америки, Франції, Англії. Не треба це робити в формі офіційній. Напівурядова, напівгромадська, невелика, але солідна депутація була б дуже доречно»⁸⁰.

У другій половині жовтня 1918 р. від посла США у Болгарії О.Шульгин дізнався, що Антанта не схвалює самостійності Української Держави, а розглядає її існування лише у федеративному зв'язку з Росією. Проведені українським послом переговори з військовими й дипломатичними представниками країн Антанти засвідчили сталість такої позиції, хоч ставлення до України стало дещо прихильнішим⁸¹.

1 листопада 1918 р. в українських газетах з'явилася інформація, нібито отримана з авторитетних джерел у МЗС, про готовність Англії визнати Українську Державу та надати їй підтримку задля збереження порядку у країні⁸². Про таку готовність начебто було відомо й від інших країн Антанти,

⁷⁶ *Власенко В.* Перша хвиля міжвоєнної української політичної еміграції до Болгарії // *Българска украинистика.* – Брой 3. – 2013. – С.181.

⁷⁷ *Украинский посланник в Болгарии* // *Одесские новости.* – 1918. – 11 октября (28 сентября). – С.3.

⁷⁸ *Дипломатические сношения с Америкой* // Там же. – 5 ноября (23 октября). – С.3.

⁷⁹ *Эвакуация военнопленных* // Там же. – 11 октября (28 сентября). – С.3.

⁸⁰ *Пташинский П.* Організація збройних сил української російської контрреволюції та бюджет Гетьманщини (1918 р.) // *Архів Радянської України.* – 1932. – №4/5 (липень – жовтень). – С.297.

⁸¹ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т.2. – С.282.

⁸² *Международное положение на Украине* // *Одесский листок.* – 1918. – 4 ноября (22 октября). – С.4.

інтереси яких із Німеччиною в Україні не стикалися. Порядок буде підтримуватися збройними силами зарубіжних країн до остаточного формування української армії. Такі заяви ґрунтувалися на результатах проведених О.Шульгиним переговорів.

На його прохання за сприяння іспанського посла у Софії уряд Іспанії звернувся з нотою до держав Антанти про залишення німецьких військ на території України та окупованих теренах колишньої Російської імперії до сформування української армії, щоб урятувати від анархії. Про це український посол повідомив телеграмою в Київ. Уряд Української Держави схвалив його дії як такі, що відповідали отриманим ним інструкціям, і такі, що відповідають інтересам українського народу⁸³. Дипломатичний крок українського посла, за опублікованою у пресі інформацією, було узгоджено з представниками Білорусії, Литви, Прибалтики⁸⁴. У пресі було поширено ноту протесту. Єдиним представником Латвії в Україні, – стверджувалося в документі, – є Латиський центральний комітет на Україні, до складу якого входить один із членів Латиської тимчасової національної ради. Жоден із членів комітету не брав участі в будь-яких нарадах, де обговорювалося питання про німецькі війська в Україні. Робилося застереження, що це могло бути або вигадкою, або в нараді брали участь приватні особи чи ж представники прибалтійського німецько-дворянського ландестагу. Ноту підписали голова Латиського тимчасового національного комітету К.Бахман і представники Латиського центрального комітету В.Земіт (голова) і К.Залт (секретар)⁸⁵.

На цьому діяльність О.Шульгина як посла Української Держави фактично припинилася. За його словами, «на цій посаді був аж до оголошення гетьманом маніфесту про федерацію, після чого негайно подався до демісії»⁸⁶, повідомивши МЗС Болгарії й царя Бориса, що залишає посаду «з причин хорості»⁸⁷. Тобто після вручення вірчих грамот О.Шульгин працював послом трохи більше двох місяців.

13 листопада 1918 р. О.Шульгин разом із консулом Нідерландів у Софії проф. Т.Фоккером прибув до Одеси⁸⁸. Дипломатів «атакували» місцеві журналісти, яких цікавила політична ситуація в Болгарії і становище царя Бориса. О.Шульгин повідомив, що перед від'їздом він мав аудієнцію в монарха, котрий продовжує керувати країною, у все Болгарії спокійно, а відповіді на більшість питань він везе до Києва, не маючи права їх розголошувати. Місцева преса оцінила дипломатичні вміння «молодого дипломата» як «вільну композицію на задану тему»⁸⁹. Водночас прибуття нідерландського консула разом з українським послом розцінювалося як відповідь деяких нейтральних країн

⁸³ К вопросу о неотозвании германских войск // Там же. – 1918. – 3 ноября (21 октября). – С.2.

⁸⁴ Там же. – С.4.

⁸⁵ Возражение представителей Латвии (письмо в редакцию) // Там же. – 1 декабря (18 ноября). – С.4.

⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.178. – Арк.27 зв.

⁸⁷ Див.: Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці: 36. наук. праць та док. / Упор. В.Піскун. – К., 2016. – С.179.

⁸⁸ Полупризнание дипломатов // Одесские новости. – 1918. – 14 (1) ноября. – С.3.

⁸⁹ Там же.

на звернення уряду через О.Шульгина про підтримку й визнання Української Держави⁹⁰. Одесою поповзли чутки про очікуване призначення його на «високий адміністративний пост» у місті як особи «французької орієнтації»⁹¹.

Нормальній діяльності посольства заважало поступове загострення питання матеріального забезпечення. Визначеної урядом заробітної плати катастрофічно бракувало. О.Шульгин звернувся до МЗС Української Держави з проханням збільшити фінансування, адже «посольство складається не з графів, князів і багатих людей, як це було раніше, а з людей, що живуть на свій заробіток»⁹². Видати «гроші на добову дорожнечу» для службовців посольств було дозволено, відповідно до наказу зовнішньополітичного відомства, лише 26 листопада 1918 р. – по 25 крб на добу⁹³.

Після приходу до влади Директорії посольство з Софії не відкликали. Нове призначення отримав лише О.Шульгин. Після його від'їзду на початку січня 1919 р. до початку вересня українським дипломатичним представництвом керував Ф.Шульга. Як писав він Є.Чикаленкові, «случилось те, чого я більш усього боявся і більш усього не хотів»⁹⁴. Контроль за його діяльністю було покладено на посла УНР у Туреччині О.Лотоцького⁹⁵. Із метою ознайомлення болгарського суспільства з українською історією та культурою, висвітлення політичного становища УНР посольство почало видавати неперіодичне видання «Українське слово». Майже в кожному числі подавався огляд новин, пов'язаних з Україною, огляди зарубіжної преси щодо українського питання, публікувалися ноти, які українська делегація вносила на розгляд Паризької мирної конференції, і ноти, якими обмінялися послы Франції та Великобританії з головою Ради Міністрів УНР⁹⁶. Усього вийшло чотири числа журналу. Брак інформації заважав розширенню часопису та виданню його в іншому форматі, як радили представники болгарської інтелігенції. «Я не мав ніякого зв'язку з тим урядом, якого я репрезентував у Болгарії», – згадував Ф.Шульга⁹⁷. Новий керівник дипломатичної установи припинив виконувати свої повноваження через конфлікт зі співробітниками посольства. Свої функції він передав старшому секретареві В.Драгомирецькому.

П.Сікора продовжував займатися листуванням та бухгалтерією посольства, а також справами військовополонених і біженців. Крім того, він узявся за підготовку двотижневика «Українсько-български преглед», що почав виходити болгарською мовою 15 жовтня 1919 р. замість «Українського слова». До справи було залучено місцевих письменників і журналістів. Зміст часопису розширився: тут публікувалися наукові статті, актуальна інформація, твори Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки та ін.

⁹⁰ Миссия нидерландского консула // Там же. – С.2.

⁹¹ Кандидатура г. Шульгина // Там же. – 1 (14) декабря. – С.3.

⁹² Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). – С.211.

⁹³ ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.15.

⁹⁴ Старовойтенко І. Листи Федора Шульги до Євгена Чикаленка. – С.150.

⁹⁵ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.97. – Арк.33.

⁹⁶ *Налисник Ю.* Перше посольство Української Держави в Болгарії... – С.256.

⁹⁷ *Старовойтенко І.* Листи Федора Шульги до Євгена Чикаленка. – С.150.

Д.Шелудько зосередився на контактах із пресою та інформаційно-пропагандистській діяльності. І.Додул, окрім перекладів, виконував консульські завдання й окремі доручення. У бухгалтерських питаннях допомагав М.Лаврик. Реєстратурою та господарськими питаннями опікувався Ю.Налисник⁹⁸.

Наприкінці 1919 р. посольство фактично перейшло на нелегальне становище: у спеціальному комюніке МЗС Болгарії наголошувалося, що українського посольства у цій країні не існує, лише діють приватні особи; французька окупаційна влада не визнавала його діяльність, оскільки не визнавала Українську Народну Республіку. Крім того, В.Драгомирецького звинувачували в рософільстві. На публікацію у червневому випуску часопису «Воля» він відповів: «У справах службових, а особливо дипломатичних, я керуюсь виключно тільки наказами мого уряду, законним представником якого я рахуюсь Директорією, і її головного отамана Петлюри [...] зрадником тому ділу, якому взявся служити, я ніколи не був і не буду»⁹⁹. Вимога звернути увагу на діяльність В.Драгомирецького надійшла й до уряду УНР. При цьому матеріальне забезпечення практично припинилося. У той час перестав виходити й часопис «Украинско-български преглед».

Під час наради послів і голів дипломатичних місій УНР, зібраної міністром А.Ніковським у Відні 18–20 серпня 1920 р. з метою обговорення нового курсу зовнішньої політики УНР і завдань дипломатичних представництв, О.Шульгин у дискусії про скорочення штатів в умовах браку коштів на їх утримання наполягав на збереженні місій у Чехії, Болгарії, Туреччині та Угорщині¹⁰⁰. У штаті посольства залишалися тоді лише В.Драгомирецький, М.Лаврик і Ю.Налисник.

Рішення про подальшу долю дипломатичного представництва в Болгарії розглядалося вже в листопаді 1920 р.¹⁰¹ Пропонувалося віднести посольство до «представництв III-го розряду»¹⁰² або ліквідувати¹⁰³. Доручення керувати його справами отримав голова надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії К.Мацієвич. Він побував у Софії впродовж 5–11 березня 1921 р. На той час посольство репрезентував лише В.Драгомирецький. К.Мацієвич провів низку офіційних зустрічей із болгарськими державними діячами та представниками дипломатичного корпусу й навіть вручив вірчі грамоти прем'єр-міністрові Болгарії та міністрові закордонних справ А.Стамболійському¹⁰⁴.

Важливим результатом візиту К.Мацієвича було інформування болгарського політикуму про ситуацію в Україні та статус Директорії УНР, а також позицію українського уряду щодо планів відновлення «єдиної Росії».

⁹⁸ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.160. – Арк.10.

⁹⁹ Старовойтенко І. Листи Федора Шульги до Євгена Чикаленка. – С.163.

¹⁰⁰ Докл. див.: Маташ І. «Основною орієнтацією ... мусить бути орієнтація українська» // Україна дипломатична. – Вип.6. – К., 2005. – С.102–144.

¹⁰¹ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.308. – Арк.51.

¹⁰² Там само. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.145.

¹⁰³ Там само. – Оп.2. – Спр.14. – Арк.146.

¹⁰⁴ Докл. див.: Власенко В.М. Візит Костя Мацієвича до Болгарії навесні 1921 р. – С.3–7.

Вивчивши ситуацію щодо внутрішнього конфлікту в посольстві, він рекомендував продовжити його діяльність під керівництвом дипломатичного агента В.Драгомирецького, пробував вирішити майнові питання, пов'язані з отриманням від болгарського уряду грошей за перевезення вантажів Дунайським пароплавством, розрахунком за конфісковане військове майно, яке під час Першої світової війни направлялося до Сербії й належало Дунайському пароплавству, повернення Болгарією 2 пароплавів і 5 барж тощо¹⁰⁵. В.Драгомирецький увійшов також разом із В.Леонтовичем та професором Лучевим до складу заснованого К.Мацієвичем для допомоги українським біженцям тимчасового комітету Українського товариства Червоного Хреста.

Спроба К.Мацієвича реанімувати діяльність українського посольства в Болгарії зумовлювалася ще однією причиною – він дивився на цю країну як на таку, що займає «досить нейтральне становище» й може бути «тимчасовим притулком» для українського уряду¹⁰⁶. Однак історія внесла у ці плани свої корективи...

Загалом період між зимою 1918 та літом 1921 рр. можна розглядати як вдалу спробу встановлення українсько-болгарських міждержавних відносин відповідно до норм міжнародного права. Правовою підставою для цього слугував Брестський мирний договір – перший акт міжнародного характеру, який Україна підписала як самостійна держава. Абстрагуючись від розгляду змісту та значення цього договору, слід констатувати, що дипломатичні представники обох країн отримали свої повноваження відповідно до визначених у документі норм. Важливе значення при цьому мав вибір осіб, котрі представляли державу, та їх статус. Посольство Болгарського царства в УНР/Українській Державі очолив шанований у Болгарії та в Україні вчений і державний діяч професор І.Шишманов, а повноваження представляти Українську Державу в Болгарії отримав перший міністр закордонних справ професор О.Шульгин, обидва – у ранзі повноважного міністра. Обрання такого типу дипломатичного представництва як посольство також свідчило про взаємну повагу держав. Близькими були й завдання диппредставництв, хоч з очевидно більш вираженим економічним інтересом – із болгарського та політичним – з українського боку. Вітчизняне представництво докладало максимальних зусиль до правдивого інформування болгарського суспільства про боротьбу України за державну незалежність. Посольства обох країн припинили свою діяльність із незалежних від них обставин (болгарське існувало понад 7 місяців, українське – майже 3 роки), однак заклали підвалини українсько-болгарських міждержавних відносин, основною характеристикою яких стали взаємовизнання та взаємоповага.

¹⁰⁵ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.308. – Арк.54 зв. – 55 зв.

¹⁰⁶ Див.: *Власенко В.* До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії (1919–1923 рр.) // *Україна дипломатична.* – Вип.8. – К., 2007. – С.191 (публікація листа К.Мацієвича міністрові закордонних справ А.Ніковському).

REFERENCES

1. Viedenieiev, D. (2004). Nashchadok slavnoho rodu: dyploamat Mykola Galagan. *Ukraina dyploamatychna: Naukovyi shchorichnyk*, (4), 674 [in Ukrainian].
2. Vlasenko, V. (2007). Do diial'nosti Nadzvychai noi dyploamatychnoi misii UNR u Rumunii (1919–1923 rr.). *Ukraina dyploamatychna: Naukovyi shchorichnyk*. (8), 191 [in Ukrainian].
3. Vlasenko, V. (2013). Persha khvyliia mizhvoiennoi ukrains'koi politychnoi emihratsii do Bolharii. *Bolhars'ka ukrainistyka*. (3), 181 [in Ukrainian].
4. Vlasenko, V.M. (2015). Vizyt Kostia Matsiievycha do Bolharii navesni 1921 r. *Zb. mater. III Vseukr. nauk.-prakt. konf.: Suspil'no-politychni protsesy na ukrains'kykh zemliakh: istoriia, problemy, perspektyvy*. (3–7 pp.). (1). Sumy [in Ukrainian].
5. Manasiieva, I. (2011). Bolhariiia ta Ukrains'ka Narodna Respublika na Brest-Lytovs'kii myrnii konferentsii: vidstoiuvannia natsional'nykh interesiv. *Drynovs'kyi zbiryk*, (4), 230–238 [in Ukrainian].
6. Matiash, I. (2005). «Osnovnoi oriiientatsiieiu ... musyt' buty oriientaciia ukrains'ka». *Ukraina dyploamatychna*. (6), 102–144 [in Ukrainian].
7. Pavlenko, V. (1992). Dyploamatychna misiia Ukrains'koi Narodnoi Respubliki (1918–1920 rr.). *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*, 12, 18–31 [in Ukrainian].
8. Pavlenko, V. (1995). *Ukrains'ko-bolhars'ki vzaiemyny 1918–1939 rr.* Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Pavlenko, V. (2010). Ivan Shyshmanov – povnovazhnyi posol Bolharii v Ukraini. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy*. (19), 59–70 [in Ukrainian].
10. Papakin, A. (2015). Ukrains'ki arkhivni dokumenty z istorii ukrains'ko-bolhars'kykh dyploamatychnykh stosunkiv 1918–1920 rr. *Zbirka statei za materialamy Pershykh Mizhnarodnykh naukovykh Sokhanivs'kykh chytan': Slavistychna zbirka* (31–38 pp.). Kyiv [in Ukrainian].
11. Petrenko, I.Ye. (2013). Dyploamatychna i viis'kovo-politychna diial'nist' uriadiv Ukrains'koi Derzhavy v chornomors'komu rehioni. *Natsional'na ta istorychna pamiat'*. (7), 232–240 [in Ukrainian].
12. Popenko, O.Ya. (2014). Vstanovlennia ukrains'ko-bolhars'kykh mizhderzhavnykh vidnosyn za doby het'manatu P.Skoropads'koho (kviten' – hruden' 1918 r.). *Hurzhiivs'ki istorychni chytannia*, (7), 288–290 [in Ukrainian].
13. Skal's'kyi, V. Vypusknii odnoklasnykiv heroiv Krut: sviato z prysmakom trahedii. Retrieved from: <http://incognita.day.kiev.ua/vipusknik-odnoklasnikiv-geroyiv-krut-svyato-z-prysmakom-tragediyi.html> [in Ukrainian].
14. Starovoienko, I. (2012). Lysty Fedora Shul'hy do Yevhena Chykalenka. *Pamiatky*. (13), 141 [in Ukrainian].
15. Ulianos'kyi, V. (2010). V.Zen'kovs'kyi. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* (10: Z–Zor), 555 [in Ukrainian].

IRYNA MATIASH

Doctor of Historical Sciences (Dr. hab. in History), Leading Research Fellow,
Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), matio@ukr.net

THE ROLE OF DIPLOMATIC INSTITUTIONS IN INITIATING UKRAINIAN-BULGARIAN INTERSTATE RELATIONS (1918–1921)

The article describes the main approaches of activity of the Bulgarian diplomatic representation in the Ukrainian State and the Embassy of the Ukrainian State/ Ukrainian People's Republic in the Bulgarian Kingdom. The aim of the research was to

reconstruct the events associated with the establishment and development of Ukrainian-Bulgarian diplomatic relations in 1918–1921, clarifying the role of the first Bulgarian representatives in Ukraine and Ukraine in Bulgaria (I.Shishmanov and O.Shul'hyn) in the implementation of the intergovernmental the agreements set forth in the Brest Peace Treaty, the defense of state interests and the protection of the rights of citizens of their countries. The track records of the Ukrainian and Foreign historiography were taken into consideration in the article are taken into account. The source database includes archival information, periodicals, memoirs of the direct participants of the events. Ukrainian-Bulgarian relations between the winter of 1918 and the summer of 1921 are considered as a successful attempt to establish interstate relations in accordance with the norms of international law. The diplomatic representatives of both countries received their credentials under the Brest Peace Treaty. It is indicated that the election of such a type of diplomatic representation as the embassy also testified to the mutual respect of the states. The tasks of the diplomatic missions were also close, with obviously more marked economic interest from the Bulgarian side and political – from the Ukrainian one. The Ukrainian delegation made every effort to truly inform the Bulgarian society about the Ukrainian national idea and Ukraine's struggle for state independence. The embassies of both countries have ceased their activities due to circumstances independent thereon (the Bulgarian Embassy existed for over seven months, while the Ukrainian Embassy existed for nearly three years), but facilitated the basis for interstate relationship between Ukraine and Bulgaria, featured by mutual recognition and mutual respect.

Keywords: *Ukrainian State, Bulgarian kingdom, Shul'hyn, Shishmanov, Ukrainian-Bulgarian diplomatic relations.*